

SZABÉDI LÁSZLÓ
(1907–1959)

I

Gyermeki szeretettel ragaszkodunk szülőföldünkhöz, hiszen az embert szülőfalujához, szülővárosához nemcsak a földi pálya kezdetét jelző véletlen dátum kapcsolja. Hozzá fűzik felejtethetlenül a származás, a családi hagyományok, az egyéniséget alakító korai élmények. Talán csak a vasutasok és a hivatásos katonák gyermekeitől tagadja meg ezt az életre szóló ajándékot a sors. Azoktól sem mindig és nem szükségszerűen.

Szabédi László, családi nevén Székely László, édesapja, Székely Sándor állomáselöljáró, ezüstcsillagos vasúti tisztviselő pillanatnyi szolgálati helyén, a Marostorda megyei Sáromberken született, harmadik gyermekként, 1907. május 7-én. Ez volt az első bántás, amely érte: a szülőhelytől való megfosztottság. A maga módján gyökeresen segített rajta. Igazi, mert lelki szülőhelyének azt a falut választotta, ahol apja született és apai családja évszázadokon át élt, és ahol anyai nagyapja, a romantikus sorsú unitárius papköltő lelkészkedett. Innen írói neve. Innen költészetének visszatérő motívumai között a szabédi képek, a szabédi emlékek olyan verseiben, amelyek az élet és a halál, az értelem és a káosz harcáról vallanak, innen ennek az urbánus és intellektuális poétának a költészetében időnként megcsendülő népi, balladás, dalszerű formák, amelyek lényegében közvetlenül kapcsolódnak nagy témáihoz, és nemcsak keletkezésük időrendjében függnek össze azokkal, hanem a költői mű és a filozófiai eszmélődés útszakaszait is jelzik.

*Életemet onnan
kezdem el, ahonnan
kiszülettem belőle.*

*Ebben a faluban
élt nagyapám, s ugyan-
ebben élt minden üke,
kik évszázadokon
által székely jogon
öröklék mindenüket
a nemesség szerző
Mártontól, ki első
ízben hordta nevüket.*

– vallja 1936-ban *A szabédi nagyréten* című számadás-költeményében, mely egyetlen tartósabb szabédi látogatásának élményeiből született. Szól a költő e versében „kiszületettségének” okairól, körülményeiről és következményeiről is:

*Apámat a szükség
az ősi örökség
eladására bírta,
vasutasnak állott,
s gyermekeit, hatot,
gimnáziumba írta,
látott bűt, bajt, könnyet
hogyan nekünk a könyvet
ládaszámra szállítsa.*

A Szabédről „kiszármazott” család a vasutas élet viszontagságai után végül is Kolozsvárra „származott el”. Itt vert véglegesen gyökeret.

Az apa, aki megrekedt az értelmiségi pálya alsóbb grádicsán, amelyet az „érettségizett” és középiskolát nem végzett tisztviselők szinte kasztszerű megkülönböztetése is jelzett, a munkás-külvárosban, a Lázár utcában szerzett örökségének maradványaiból szerény házat. Az lett a család a külső világtól védő kerítésével elzárt, parányi, de örökös biztos menedékévé. Olyannyira, – mint Szabédi valahol meg is jegyzi: „Az apám számára ez a kis ház a

függetlenséget jelentette, számunkra bizony a társtalanságot, a börtönnek egy enyhébbfajta kiadását. Sajnos, anynyira megszoktuk, hogy bennünket a végén nem azért kellett büntetni, mert az utcán kószáltunk, hanem azzal lehetett fenyegetni, hogy kikergetnek az utcára.”

Ennek az otthonnak, amely egyidejűleg volt menedék és börtön, a képét idézi Szabédi a *Jánoska jelenései* című elbeszélésében.

„...mire gondol magában egy tizennégy éves fiú, amikor látszólag megfeszített figyelemmel betűzi a latin olvasókönyv mondatait!

Jánoska felnézett a latin olvasókönyvből. Testvérei befejezték a tanulást, és suttogva beszélgettek. Édesanyja harisnyákat stoppolgatott. Édesapja privát munkán dolgozott, amivel szűk fizetésén igyekezett szaporítani... Itt mindig lesz privát munka, és sohasem ér véget a harisnyastoppolás...”

Ez az idegen városban megbúvó tuszkulánium rejtegette azokat a kincseket, amelyekről az imént idézett vers is szól: a könyveket. Általuk nyílt a gyermek előtt az első kapu a szellem beláthatatlan világába.

Második hazájává gyermekkorától haláláig a könyvek lettek, amelyeket mohón falt. Mégpedig úgy, hogy olvasmányai az átlagos értelmiségiénél sokkal szélesebb kört öleltek át. Ez a mohó ismerkedése eszmékkel, elméletekkel, tanításokkal már iskolás korában megkezdődött. Az unitárius kollégium alsó osztályai s felső tagozata, Strassbourg, ahol mint a protestáns teológiai fakultás külföldi ösztöndíjasa és mint az irodalmi kar hallgatója töltött két évet; a hazatérés után az unitárius teológia és az akkori Ferdinánd-egyetem irodalmi fakultása (mely a Sorbonne megfelelő karának tükörnevét viselte: *Facultatea de litere*) volt a kerete ennek a szakadatlan és koncentrikus körökben tágult, mélyülő önművelésnek. Kisgimnazista korában kezdődtek költői kísérletei is. Két kéziratos könyv őrzi ezeket a zsenyéket, amelyekben a kezdeti próbálkozások után fokozatosan megcsendül egy költő saját hangja. Strassbourgi éveiben nemcsak magyar költők, közöttük nagyapja verseit is tolmácsolta franciául, hanem francia nyelven is írt verseket.

A szabálytalan, szabadgondolkodó teológusnak, a „rendkívüli” egyetemi hallgatónak aránylag keveset nyújtottak professzorai előadásai. De mindenütt és mindenkor rengeteget olvasott. Nemcsak szépirodalmat – klasszikust s modernet egyaránt –, hanem filozófusokat, szociológusokat, pszichológusokat és természettudósokat is. A hazulról, a szülői házból hozott indítékokat ezek a gazdag olvasmányok és egy a maga nemében páratlan élettapasztalat gazdagította, bontotta ki széles skálán. Szabédinak mindvégig sokat, nagyon sokat jelentettek a hazulról hozott és az élettapasztalat gazdagította külön indítékok.

A voltairiánus racionalista teológiai hallgató és tanárjelölt saját akaratából, a kíméletlen igazmondás szellemétől és a megalkuvást nem ismerő etikai tartástól vezettetve, maga zárta el maga előtt az érvényesülés s még a szerény, de biztos kenyér felé vezető utakat is. Magánórákból, alkalmi keresetekből élt. Egy ideig magántisztviselő is volt, mint írja, egy „zugvállalatnál”, Aradon. Szentimrei Jenő pártfogásával íróasztalt kapott az Ellenzék szerkesztőségében, de ott sem volt maradása. Kezdetét vette a „munka- és állásnélküliség” periódusa, amelyben a soványabbnál soványabb írói jövedelmek és „mellékkeresetek” elemi életszükségeit sem fedezték. De újból és újból menedéket talált e nehéz életszakaszban családjánál, a családi házban, ahol mindig terített asztal és – a munkához – nyugalmas sarok várta. A család, a szülők, a testvérek olyan közösségben éltek, amely védelemet biztosított tagjainak a nehéz időkben, különösen a fiatal költőnek, akinek a legnagyobb szüksége volt erre.

Szabédi 1940 után egy ideig Bárén tanítóskodott egy román tanítási nyelvű iskolában. Majd Kolozsvárra került az egyetemi könyvtárba tisztviselőnek s a Nemzeti Színházhoz, Kemény János kezdeményezésére, lektor-dramaturgnak. A háborús évek vége felé a Püski-féle könyvkiadó vállalat lektora lett.

Ezekkel az adatokkal összegeztük Szabédi László életútját a felszabadulásig. De valóban ez lett volna az igazi élete? Aligha. Hiszen az, amit elmondottunk, nem más, mint egy két nemzedéken át húzódó, nehéz és végül mégiscsak győzedelmes kitörés története a paraszti sorból.

Két nemzedéken tartó kiemelkedés története ez, hiszen az apa megrekedt félúton, s csak szellemi rangjában, nem társadalmi helyzetében vált értelmiségivé. Az ő sorsa már az első világháború előtti években eldöntetett. Költő fia tehetett csak meg a döntő lépést, ám ő pályájának az 1944-ig vezető ívét már olyan körülmények között futotta be, hogy valósággal paradigmája lehetne a kisebbségi sorban élő értelmiségi nemzedék sorsának, ha maga Szabédi nem választotta volna e sorsnak egy különösen nehéz és kínzó variánsát.

Maga is így látta, amikor egyik-másik pályaszakaszán vissza-visszanézett a korábbiakra. A *Veér Anna alszik* című kisregényének cselekményszövegebe iktatott ritmizált betétek között olvashatjuk az alábbi szöveget:

*Mikor napszámos voltam, homokot lapátoltam halomba,
és nehéz vasrúddal taszigáltam a kohó tüzét,
mikor a piritbányánál kaptam alkalmazást,
meredek utakon mentem fenyőtörzsekkel teli szekerek elé,
hogy arravaló szerszámmal megmérjem a fák
köbtartalmát,
mikor Grószék vállalatánál voltam tisztviselő,
rengeteg számot osztottam el és adtam össze,
mikor pap voltam, Lázárról prédikáltam a gazdagoknak,
s fenyegettem őket törvényes keretek közt,
mikor magántanító voltam, számtant és grammatikát
magyaráztam romlatlan lelkű gyermekeknek.
Tarka volt, érdekes és izgalmas az életem...*

Erre az életszakaszra tekint vissza egészen más nézetben, a szocialista építés szolgálatának a hangulatában, az 1950-es *Emlékezet*:

*Tolvaj életem! Én a szépre
vagyódtam: olykor cifra rongyot
dobott elém, azzal csalt lépre,
mint egy kötnivaló bolondot.
Az igazat kerestem: gazdag
színű képekkel áztatott,
elfogadtatva színigaznak
velem az üres látszatot.*

*Megalázkodni nem akartam:
rám aggatva a gyáva gőgöt,
mintha nem veszhetne a harcban,
ki vesztébe beletörődött...*

.....
*Tolvaj életem! Azzal fosztott
ki, amit ajándékba adott.*

Természetesen nem lehet a *Veér Anna alszik* első személyben szóló, gólyakalifa-sorsú főhősét minden további nélkül részletekben is azonosítani a szerzővel. És hiba volna szó szerint venni s végleges, valóban igazságos öntételeként értékelni, a ma távlatából, az 1950-ben írott vers visszatekintő önbírálatát.

Azonban a *Veér Anna alszik* főhőse, mint Szabédi majdnem minden szépprózai írásának narrátora, nem az apró-cseprő tényekben, de lényegileg feltétlenül azonos Szabédi Lászlóval. Ennek oka is nyilvánvaló: Szabédi elbeszéléseiben, sőt történeti miniatűrjeiben, drámai kísérleteiben is mindig alapjában véve lírikus marad.

A lírikus alaptartását fejezi ki a költő szakadatlan küzdelme a szavakkal, a nyelvvel, attól a pillanattól kezdve, amikor gyermekkorában felfedezte, hogy a szó és a tárgy között nincsen meg a szerves egység, amelyet természetesen és magától értetődőnek tartott. Az egyik német anyanyelvű szomszédgyermek abszurd állítása, tudniillik, hogy az asztal nemcsak asztal, hanem „Tisch” is, közelebbi érdeklődésre igaznak bizonyult. Ettől kezdve Szabédit egész életén át végigkísérte a szó, a valóság és a kifejezés el-
lentmondásainak és egységének a problémája.

Ezért írhatta a *Telehold* című kötet élén Az olvasóhoz intézett versében :

*Valóban, én ilyen fonák
számadást vetettem a művel:
életemnek gondját-baját
osztottam csak meg a betűvel;
a kép homályos, fekete,
bár kendőzi kényes szemérem,*

*mint komor felhők serege,
csak szélén csillan meg féhéren.*

Ez a harc a nyelv arkangyalával végül is a tett, a világot elfogadó vagy változtató akarat helyébe lépett, s ezt a szakadást fejezte ki az *Elszakadt a hang a fénytől* szimbóluma:

*Bitang hang, átabotába
botorkál a fény nyomába,
szegény csatavesztett rokkant,
követi a fényt a vak hang...*

Az 1950-es vallomás és költői visszatekintés a költő életének lényegére tapint, még akkor is, ha ma olvasva úgy érezzük, hogy a valót, de nem az egész igazat mondja ki.

E két szöveg, e két önéletrajzi tanulság, sok más verssel, sok későbbi vallomással együtt arra indít bennünket, hogy ne elégedjünk meg a költő tárgyi életadataival. Mellettük és mögöttük meg kell keresnünk, fel kell tárnunk, meg kell értenünk s legalább fel kell vázolnunk igazi életrajzát: szellemi fejlődésének, eszmélődésének, útjainak és tévútjainak, kínzó vívódásainak és magáratalálásának fő vonalait.

Ezeknek csak kerete lehet – mivel csak az egyéniséget közös determináltságban, kollektív sorsban feloldódó szociológiai adalékokon alapul – mindaz, amit eddig származásáról, családjáról, iskoláiról és fájdalmas életiskolájáról elmondtunk.

Vállaljuk egy leegyszerűsítőnek ható, külsődleges párhuzam pillanatnyi kockázatát, és ennek jegyében idézzük Goethe híres önjellemzését, melyben jellemét és alkatát származásából vezeti le:

*Vom Vater hab' ich die Statur,
Des Lebens ernstes Führen;
Von Mütterchen die Frohnatur,
Und Lust zu fabulieren.*

Abban aligha tévedünk, ha nagy jelentőséget tulajdonítunk Szabédi tehetségének és költői alkatának eredeté-

ben, mindenesetre a tehetség, az alkat és az élettapasztalat eredőjének mentén kirajzolódó pályavonal irányulásában az apai és anyai leszármazásnak.

Apai, anyai örökség jóban, rosszban, végső fokon ugyan pontosan le nem mérhetően, de érzékelhetően és elhanyagolhatatlanul belejátszik Szabédi életébe és művébe.

Goethe apai ősei nehezen törtek ki és fel a kézművesi sorból a városi előkelőség körébe, amelyhez a polgármester nagypapa patricius családja Goethe születésekor már nemzedékek óta tartozott. Szabédi az egyik ágon parasztsorban élő kishatalmú családból, a másikon régi és előkelő család falura szakadt utódjától származott. Adatok és emlékezések sejtetik és megejtően valószínűvé teszik azt, hogy Szabédi apjától örökölte az élet komoly felfogását. S azt is, hogy az átöröklés közvetett, szeszélyes, de ez esetben is plauzibilissá tehető játéka az anya közvetítésével adta át neki a nagypapa költői tehetségét. Mindenesetre, ha másként nem, hát a példa útján, annak ismeretében és követésében tehetségének antikonformista, lázadó, fáradhatatlanul s kockázatokkal szembenező igazságkutató irányulását.

A „Lebens ernstes Führen” és a „Lust zu fabulieren” forrásainak jelzése után térjünk vissza a kezdetekhez.

Ez szükséges és hasznos lehet, hiszen magát Szabédit is, verseinek, írásos emlékezéseinek, beszélgetéseinek sokszorosan egybehangzó tanúsága szerint, állandóan és korántsem véletlenül foglalkoztatták e kérdések.

Különben ennek a jellegzetesen városi és intellektuális alkatú költőnek leszármazási képlete klasszikus abban a kelet-európai környezetben, ahol a városi élet sok évszázados hagyományai ellenére oly sok „nagy író küldött a falu”.

A leszármazási képlet – a paraszti világ találkozása az értelmiség világával, amely a falusi életben a népből jövő apa és a papkisasszony házasságában valósul meg – ismeretes az önéletrajzíró Móricz Zsigmond családfájából is.

Szabédi László apai nagypapa, a törzsökös parasztcsalád feje, Székely Dénes „közepes módú gazda” háromszor házasodott. Első felesége helyi papeány volt. Ezt a

„hagyományt” folytatta Székely Sándor is, aki, mint látuk, végső fokon csak felibe-harmadába sikerült kísérletet tett arra, hogy a dolgok rendje szerint kitörjön a paraszti sorból az értelmiség világába.

Apja Kolozsvárra küldte tanulni, de az új feleség, a mostoha, aki örökségként hatvan holdat hozott a házasságba, sokallta a költségeket. Ez pedig, néhány gimnáziumi osztály elvégzése után, derékba törte Szabédi László édesapjának a pályáját. Nem tanulhatott tovább. Egy ideig segédtanítoskodott szülőfalujában, írkokoskodott, végül is a biztos kenyeret adó vasúthoz került. Néhány stáció után – közülök lett az egyik költő fiának véletlen születési helyévé – Kolozsvárra került, és a vasútigazgatóságnál teljesített, képességeinél és tudásánál nyilván alacsonyabb beosztásban, hűséges és lelkiismeretes szolgálatot. A munkában, az életben – indokoltan – rangjánál mindig nagyobb tekintélynek és megbecsülésnek örvendett.

Székely Sándornak szakítania kellett az iskolával, de nem mondott le a szellemi igényről. A „tizenkilencedik század uralkodó eszméi”, amelyeket tanulmányaiból és még inkább kitartó olvasmányaiból, nem utolsósorban Eötvös József könyvéből szívott magába, egész életére szólan elkötelezték a tudományos érdeklődésnek, a racionalista gondolkodásnak. Fia megindítóan meleg és szeretetében is objektív emlékezéseiből tudjuk, hogy Székely Sándor tizenharmadik századi típusú szabadgondolkodó, antiklerikális, racionalista és sokoldalú autodidakta volt. Platón-t és Spinozát, Rousseau-t, Darwint olvasta, Shakespeare-t, Madáchot jól ismerte és csodálta. Maga is táplált, persze meg nem valósítható, irodalmi ambíciókat, szépen verselt, elbeszélő költemények tervét melengette. Kitartó természettudományos érdeklődése nemcsak a tizenkilencedik század nagy tudományos eredményeinek ismerőjévé, a tudomány társadalmat alakító hatalmának hívójévé nevelte. Arra is képessé tette, hogy korán felfigyeljen Rutherford és Einstein a természettudományos világlátást forradalmasító eszméire.

„Többet tanultam apámtól, mint összes tanáraitól együttvéve” – vallotta Szabédi. Az apát hivatali elfog-

laltsága, kenyérgondjai nem akadályozták a tudományos és filozófiai érdeklődésében s azon túl is sokoldalú tevékenységében. Kertészkedett, gyümölcsfákat nemesített, fűrt-faragott, emberiségmentő találmányokon törte a fejét. Éber, modern, vitára mindig kész, a maga álláspontját makacsul védelmező, az ellentétes álláspontok iránt mégis megértést tanúsító lojális szellem volt a tizenkilencedik századi nemes szabadelvűség jegyében. Ennek példaként idézhetjük az antiklerikális vő őszinte, meleg kapcsolatait papköltő apósával.

Amikor pedig fia a nyugati országokból hazatérve, cserébe a tőle kapott szellemi útravalóért, magával hozta a legújabb tudományos eszmék hírét, az apa érdeklődő és illetékes vitapartnere lett e téren fiának.

„Szerettük, féltünk tőle, bámultuk” – ebben foglalja össze Szabédi a maga és testvérei viszonyát a családfőhöz, aki minden áldozatot meghozott azért, hogy gyermekei ne kerüljenek az ő sorsára. Taníttatni akarta és taníttatni sikerült mindegyiküket. 1920-ban letette a hűségesküt a román államnak, így megmaradhatott szerény állásában. Ezzel pedig megóvta családját a deklasszálódástól, s megnyitotta gyermekei előtt az utat, amelyről őt kilendítette a meg nem értő szűkkeblűség. Így élt Székely Sándor családjá; nem nyomorban, de szegénységben; nem nélkülözések közepette, de a szerény jövedelem diktálta oly szigorú beosztással, amiből csak a szellem szimpóziuumainak ingyenes fényűzésére tellett.

Az apai példa ihletéséből a fiút a racionalista gondolkodás s minden új eszme iránti érdeklődés öröksége gazdagította. Ehhez járult a kitartó munka és a kötelességteljesítés kultusza.

Egészen más vonatkozásban, a vasutas életnek és a belőle adódó gyermeki élményeknek még egy hagyatékát kell itt idéznünk. Szabédi László költészetének a felszabadulásig terjedő szakaszában a modern „hold”-szimbólum, a „haragvó csillag” és a nyelv-valóság jelképei mellett újszerűségében megrendítő jelképként jelenik meg a vasút, a sín, a rohanó-dübörgő szörny: a mozdony.

Petőfi ujjongó örömmel üdvözölte az első vasutakban „a föld ereit”, amelyekben „árad a műveltség”, „ömlenek

szét az életnek nedvei”. Gyönyörű képekben örökítette meg azt az akkor új és boldogító élményt, amelyet a technika és a tudomány fejlődése azóta sokszoros hatványra emelt: a gyorsaság élményét. A *Vasutonban* Petőfi ábrázolja azt, ahogy a vonatablakból kinéző utas körül tárguló körökben megmozdul s visszafelé forog a földi világ. Petőfi ezenkívül a maga forradalmi szellemében rögtön felismerte a vasutak forradalmasító társadalmi hatását is:

*Száz vasutat, ezeret!
Csináljátok, csináljátok!
Hadd fussák be a világot,
Mint a testet az erek.*

.....
*Miért nem csináltatok
Eddig is már?... vas hiányzott?
Törjetelek szét minden láncot,
Majd lesz elég vasatok!*

Néhány évtizeddel később Eminescu, sőt még a huszadik században is Jeszenyin, az ősi népkultúrát, a falusi élet patriarkális szépségét féltették a vas és az acél világtól, melynek Eminescu ijesztő jelképét látta a vasútban:

*Și cum vin cu drum de fier,
Toate cîntecele pier...*

Szabédi természetesen látta s nem tagadta a vasutak pozitív szerepét, de a gyors helyváltoztatás lehetőségében, annak akkori fő eszközében, a vasútban, nemcsak ezt látta. A gyökérvesztettség, a testi és lelki „dépaysement”, sőt az egyént eltiprással fenyegető társadalmi kiszolgáltatottság megtestesítőjét is. A vonat, a vasúti kocsi egyaránt jelenti számára az emberi szabadságot: a világ megismerő birtokbavételét, de a modern ember börtönlétét is: az ember fölé kerekedő emberi alkotást. Így jelenik meg nála az ember, aki lidérces álmában egyszerre száguld a vonaton s ébred a sínek között, a dübörögve közeledő mozdony – a sors – előtt.

Természetesen ez a kettősség, mint az elidegenedés, az eldologiasodás minden más modern költői, írói megjelenítése, nem fejezi ki az egész igazságot. De századunkban nagy írói, költői alkatok kínzó privilégiumai közé tartozik, hogy a modern élet veszélyes kísérőjelenségeit, vívmányaink ambiguitását kísérteties és minden embertársuk számára figyelmeztetően megragadó formákban fejezzék ki.

Hogy az azonos tárgyat: a huszadik századi létet ábrázoló vagy annak jelenségeire lírailag reagáló művész a valóságot milyen nézetben látja és milyen értelmezésben fejezi ki, az a művész helyzete, élettapasztalata mellett döntő módon függ alkatától. Ennek a banalitásig s közhelyig igazolódott illusztrálása az írói tehetség típusok ismert osztályozása. Ám ezen túlmenően az alkati elemek, mint nem változó tényezők, belejátszanak a valóság forradalmi által kiváltott fordulatokba, és az állandóság elemeit viszik be az írói-költői életpályákba és művekbe, nemcsak külsőségeikben, hanem mélyebb tartalmaikban és tartásaikban is. A huszadik századi líra, regény, dráma nagy témái közé tartozik a valóság kísértetiesége, az ember kiszolgáltatottsága. E témák megjelenésébe, egyes nagy művészeknél uralkodóvá, sőt kizárólagossá válásukba a kor meghatározta objektív tényezők mellett – hiszen az elidegenedést és az eldologiasodást az emberek életében nem költők, írók „találják ki” – ismét csak belejátszik mindaz, amit a szellem, a tehetség alkati sajátosságainak kell tulajdonítanunk.

Azt, hogy ez mennyire igaz, talán egy párhuzammal érzékeltethetjük. Szabédinak kortársa, Asztalos István szintén vasutas apa fiaként született, ő is apjának állomáshelyén. Állomás közelében, falusi környezetben töltötte gyermekéveit. Asztalosnál ezek az emlékek és élmények mindvégig elbeszélések és regények realista motívumaiban objektiválódtak, Szabédinál viszont a vasút képe mitikus méreteket ölt. Többszörös sorsjelkép:

*Vasúti sín mellett
jöttem idegennek
egy idegen világba...*

*Mint aki eltévedt,
Huszonkilenc évet
bolyongtam vasutakon,
alattam mindig az
ingatag vashidak
morajló folyamokon,
utak és vasak és
nyakamon van a kés –
zakatol a vonatom.*

Így rajzolódik ki a két pólus: a rendet kereső és teremtmény értelem, szemben a kísérteties valósággal. E kettőt az életút, az életmű köti össze ingoványos utakon, beszakadással fenyegető pallókon, mélységek, szakadékok fölött.

Az apával ellentétben az édesanya keveset szerepel – akkor is inkább melegen színezett anekdotikus elemekkel – Szabédi költészetében. Emlékezéseiben sem foglal el az apához hasonló helyet. Az apa mintakép. Az anya és vele a testvérek, a szellem irányító és lidérces fényei mellett, a melegítő családi tűzhelyet jelentették.

Szabédi gondolatvilágában többé-kevésbé rejtve, de el nem hallgatható hatással mindvégig jelen van azonban az anyai nagyapa, Rédiger Géza, a szabédi unitárius papköltő.

A *Kelen Péter* című verses novellával, a *Délia* című drámai költeménnyel és *A szabédi nagyrét*tel egy évben, 1936-ban írt Szabédi egy rövid töredékben maradt verses regényt, a *Magyar polgárleány anyja úri ősökről emlékezik* címűt. Az első személyben szóló narrátor, minden jel szerint a költő Szabédon élő nagynénje, alig regényesített formában a család eredetéről, sorsáról mesél leányának – tehát Szabédi László unokahúgának. A regény-töredék végső fokon arról szól, hogyan került Szabédra, a szerény falusi paplakba, a nagyapa, Szabédi édesanyjának az apja.

Íme a történet röviden összefoglalva:

Egy előkelő és dúsgazdag családból származó ifjú az oltár előtt ragadja el s menti magát magával hatlovas hintóján szerelmesét, akitől eltiltotta rangjára büszke apja, és akit

családja hozzá illő emberhez kényszerített. E modern tündérmesének ható történet végkifejlése földhözragadottan valószerű:

*Bizony, Tordáig vágatott a
hat ló hegyen és völgyön át;
persze, dédapám kitagadta
Szabó Eszterért a fiát.*

*Így lett nagyapám postamester
Tordán egy polgárlány miatt...*

Szabédi e motívumokat mesélő kedvű nagynénjétől vette át, talán éppen annak a boldog nyaralásnak az idején, 1936-ban, amelynek nyomát többek között unokahúgának tréfás beszámolóí írásban is megőrizték.

Leánytestvéreinek szívességéből volt alkalmam azonban megismerkedni a családi iratok között egy körülményes kancelláriai latinsággal szerkesztett császári leirattal, s a hozzá mellékelt magyar nyelvű kihallgatási jegyzőkönyvekkel.

I. Ferenc császár hűséges alattvalójának, „Egregii ac Generosi Domini Caroli Rédiger, postae Magistri in Oppido Nobili Thorda” kérésére nyílt parancsot intézett az illetékes erdélyi hatóságokhoz, kötelességükké téve, hogy folytassák le a nemesség-bizonyító vizsgálatot, mivel a család armálisa elkallódott. A hites vallomások pedig nemcsak azt bizonyítják eskü alatt, hogy a tanúknak tudomása van a család régi nemességéről, hanem azt is, hogy a családfőnek Kolozsváron a Fötéren griffmadaras címerű háza van, a város egyik leggazdagabb polgárának tekintik. Még az is kitűnik, hogy a kérelmező egyik bátyja Bécsben szolgál mint gárdakapitány.

A nemességet kutató Carolus Rédiger tordai postamester.

Rédiger Géza apja valóban az volt. Így kapcsolódik hiteles adatszerűséggel a verses regény meséje a család valóságos történetéhez. Így lett a továbbiakban a sokgyermekű postamester egyik fiából unitárius lelkész.

A folytatást már elolvashatjuk Szinnyeieinél. Az életrajzi szótár szűkös, de megbízható adatai szerint Rédiger Géza a kolozsvári unitárius kollégiumban végezte tanul-

mányait. Kollégista korában megszökött, hogy a felkelő lengyelek seregében harcoljon a cári önkényuralom ellen. Különb a jelek szerint maga a Rédiger család lengyel eredetű lehetett, és talán az unitáriusok üldözése idején menekült ide. Ez a vallási közösség – az antitrinitárius eszmék jegyében – lehet az oka annak, hogy az ide származott család tagjai nemzedékről nemzedékre törzsökös unitárius családokkal házasodtak össze.

A lengyel felkelést leverte a túlerő, az ifjú visszatért a kollégiumba, Kriza Jánosnak is tanítványa volt, elvégezte a teológiát, és pap lett Szabédon. Ott élt, ott fejezte be életét. Számtottevő publicisztikai tevékenységet fejtett ki, zsoltárokat fordított, költeményeinek első kötete 1875-ben, második kötete 1901-ben jelent meg. Írt a nép számára elbeszélő költeményt, mellyel díjat is nyert, és szép jambikus sorokban klasszikus formájú tragédiát a méd uralom ellen lázadó perzsákról.

A költőunoka nagyapjának a negyvennyolcas függetlenségi hagyományokat ápoló költői témái között különösen érzékenyen figyelt fel új hangokra. Rédiger Géza elszigetelt falusi magányából a modern társadalom új bűneit, visszásságait, igazságtalanságait leplezte le, és az elnyomottak sorsával való azonosulását is kifejezte verseiben.

Iktassunk ide néhány sort egy olyan költeményéből, amely sok tekintetben Kis József *Tűzek* című költeményére emlékeztet. A költő a proletársorsot idézi, az „új Marseillaise” gyűjtő jelszavaival felvonuló szocialista forradalmiságot igazolja:

*Legyen igazság már e földön,
Szülessen új világ!
Ha föloldoztad rabbilincset
A jobbágyok százezrinek,
És földet adtál, hogy kenyérben
Szükséget ne szenvedjenek:
Az iparosok millióit,
A bányák, gyárak népeit
Oldozd fel a rút szolgaságból,
Törd össze már bilincseit.*

.....

*Áldatlan pénze a tőzsdéknek
Bosszút kiált!... vihart idéz!...
Vihart, mely már mutatkozik
Távol sötétlő fellegen...
Ím ott borong, ím ott közelg
Mint romboló veszedelem!
Nem halljátok távol zúgását?
Mint forr... morajlik... sutorog.
Rettentő haragos kebléből
Már dobja a villámokat!...*

Ezt a verset a költő 1899-ben, tehát a század végén, az új század küszöbén írta. Nem véletlen, hogy az unoka az ő költeményeiből ezeket és a hozzá hasonló sorokat ragadta ki szellemi leszármazását kutatva. Olyannyira, hogy strassbourgi diákoskodásának éveiben, akár a fiatal József Attila Párizsban, a francia nyelvvel kísérletezgetve, már eredetileg franciául írott versek mellett, más szép magyar versekkel együtt nagyapjának a verseiből is fordított franciára.

II

Szóltunk a közelebbi és távolabbi ősokról, a szülőkről, a családi környezetről, az életpályának a felszabadulásig terjedő szakaszairól. Mindezek vázlatos ismeretében most már talán könnyebb tájékozódunk a költő, a művész, a gondolkodó, a poeta doctus és a doctor-poeta fejlődésében. Ha nem is az életszakasz folyamatosan meghúzott vonalán, legalább a pálya szakadozott, mégis nyomra vezető pontozott vonalán követhetjük Szabédi inaskodását, fejlődését és érlelődését addig a pontig, amit, hosszas mellőztetés évei után, szinte egyszerre megjelenő három könyve: a költői művének lényegét összegezõ *Telehold*, a szépprózai írásait összefoglaló *Veér Anna alszik* című kötet és az *Ész és bűbáj* című tanulmánygyűjtemény jelez. E három könyv közül a verskötet sorsát akár jelképesnek is tekinthetjük. A második világháború utolsó előtti szörnyű évében nyomták ki. Piacra talán egyáltalán nem került, de a könyvpéldányok átvészelték a katalizma

végét. Valójában csak a háború után jutottak e versek együttesen, kötetben, olvasók, egészen pontosan szólva, e körülmények folytán kevés olvasó kezébe.

A pálya és a sors 1944-ig vezető első szakaszát és folytatását a felszabadulás után könnyű lenne egy vonzó, *more geometrico* világos, sőt lényegében sem egészen elvétett antitézis jegyében megrajzolni, melyet Szabédi Lászlónak nemegy verse és nemegy vallomása még megerősíteni is látszik. Ám sem helyes, sem célravezető nem lenne a bonyolult igazsághoz vezető nehéz utat megkerülnünk, s akár jószándékból, akár rosszul értelmezett kegyeletből a könnyebb ellenállás vonalán haladnunk. A leegyszerűsítés a pályakép olyképp való értelmezése lenne, hogy Szabédit a felszabadulásig csupa sérelem és mellőzöttség érte, s bár kétségbeesetten s elszántan kereste önmagát, ráadásul még önmagát is félreértette, s mindez 1944 után homlokegyenest ellenkező irányt vett: a verőfény, a belső megvilágosodás, a külső siker, az elismerés felé.

Az természetesen igaz, hogy 1944-ig Szabédi nem kapta meg azt a helyet, amelyet értékénél fogva az irodalomban megérdemelt, de még egy szerény munkahelyet sem, amely mindennapi kenyerét, akár száraz kenyerét biztosította volna. Az imént említett három kötet előtt háromszor jelentkezett korábban kötettel is. Tizennyolc éves korában, az *Új Élet* című még Székely László néven jegyzett versciklussal, amelyet a kiadás költségeit fedező Valkó László novelláival együtt jelentetett meg. 1936-ban saját kiadásában, tehát saját költségén nyomtatta ki a *Délia* című drámai költeményét, a Helikonban megjelent első közlés szedését felhasználva. 1939-ben az *Alkotó szegénység* című kis kötetét nővérei rendezték sajtó alá a Bolyai Akadémia számára a költő késői katonáskodása idején, amelyről a továbbiakban még szó esik.

Korán kezdett publikálni. Verset, prózát közölt folyóiratokban és lapokban, a Helikonban, az Ellenzékben, a Pásztortűzben, a Hitelben, a Termésben. Személyesen is „jelen volt”, mindig érezhetően, mindig tiszteletet parancsolóan az irodalmi életben.

Azt, hogy három első kötetére nem talált kiadót, hogy az Ellenzék szerkesztőségében töltött év kivételével nem

akadt számára hely sem szerkesztőségben, sem más értelmiségi munkaterületen, s azt, hogy bár ismerték és becsülték, de aligha mondhatná meg valaki, hogy tulajdonképpen hová is tartozott a korszak irodalmi csoportosulásaiban és kotériáiban, mégiscsak döntően úgy kell értelmeznünk, hogy Szabédi mind elszigeteltebb, mindinkább elmagányosodó jelenség lett. Holott értékei, eredetisége, nemcsak képességei, hanem teljesítményei is önmagukért beszéltek. Talán nem helytelen előrebocsátanunk, hogy az, amit ő versben „félsikernek” nevezett, valójában teljes sikere volt egy tudatos döntésnek: az abszolút nem-alkalmazkodás vállalásának.

Hogy és mint hatott ki ez megélhetésére és fizikai sorsára, arról a lényeg megértéséhez elégségesen tájékoztatnak eddigi szűkös közléseink. Még talán csak annyit, hogy 1942-ben a Baumgarten-hagyaték kitüntettjei között szerepelt; azonban nem díjat, hanem csak jutalmat kapott. Akár József Attila, ő is joggal érezhette ezt inkább sérelemnek, mint babérkoszorúnak.

Természetes, hogy ilyen mellőzésekről vagy hozzájuk hasonlóról 1944 után Szabédi életében szó sem lehetett.

A dichotomikus fordulatnak a feketéről a fehérre, a komorról a derűsre, ikertestvére lehet a költő eszmei fejlődésének hasonló értelmezése. Ezt talán legkifejezettebben Földes László fogalmazta meg egy 1956-ban megjelent tanulmányában, amely mindmáig az egyetlen kísérlet Szabédi László költői művének áttekintő és szintetikus értelmezésére. Az a tény, hogy vitába szállunk vele, korántsem jelenti e tanulmány úttörő érdemének, mindmáig érvényes értékeinek a tagadását.

Hiszen Földes valósággal újra felfedezte Szabédi László költészetének a *Teleholdig* terjedő és oly jelentős szakaszát. E verseket összefüggésükben, a költő eszmei fejlődésének távlatában elemezte és értékelt. Szinte igazságtalanságnak éreznénk, ha nem lenne az ilyenfajta életrajzi bevezetések terjedelmi korlátainak parancsa, hogy nem térünk ki részletesen arra, amiben Földessel egyetértünk. Csak összegező következtetéseit idézzük, amikor egy árnyaltabb és talán a későbbi, elmélyült kutatások számára sem egészen haszontalan pályaképet igyekszünk felvázolni.

Azt is meg kell mondanunk, hogy e következtetéseivel nagyrészt a tőle kapott fegyvert forgatva szállunk szembe. Földes verselemzése szinte mindig helytálló. A mondanivalót a költői eredetiséget érzékelő kritikus bontja ki a szövegből. A tartás és mondanivaló „visszakapcsolását” a valóságra érezzük csak egyoldalúnak vagy elsietettnek.

Íme, hogyan összegez Földes:

„...A »se polgárnak, se parasztnak, két világ közt harmadiknak« született ember most már lát összefüggést felemássága, elzárkózása és társadalmi helyzete között. Ha a »se polgárnak, se munkásnak« felismerés is megszületne, akkor ez a felismerés feloldaná magát a dilemmát is. Nem volna semmi oka a ráció és lelkiismeret szavára hallgató költőnek, hogy ne kövesse annak az osztálynak az útját, amelyik a társadalmi katasztrófából és egyéni dilemmájából a kiutat megmutatja. De benne a polgár és a paraszt ellentéte merült csupán fel – az az ellentét, amelynek az adott történelmi helyzetben egyik oldala sem biztosítja a társadalmi kérdések megoldását. Innen ered Szabédi költői-emberi tragikum, s innen ered a »harmadik út«. Ez pedig 1940-ben és később, a fasizálódás éveiben csak tétlenséget, elzárkózást, a történelmi tettől való tartózkodást eredményezhetett... Az adott helyzetből ugyanis kétféle vezet kiút: megtalálni a magasabbrendű eszmények útját, és a győzelem reményében harcolni, vagy pedig hasonulni Kelenhez, Vitecshez, Patikhoz, és vegetálni. Mindkettő megnyugtató megoldás. Egyik a forradalmár megoldása, a másik a kispolgáré. Aki nem ismeri a forradalmi megoldást, de visszaretten a kispolgári megoldás kompromisszumától is, azt az élet igazsága reménytelen harcra kárhoztatja...

E szöveg megértéséhez előre kell bocsátanunk azt, hogy a végén szereplő három név Szabédi verses novellájának három szereplője; Kelen az igénytelen, csak a megélhetésért küzdő kispolgár, Vitecs a jómódú pékmester és Patik a könyveivel házaló író.

A Földes érvelését alátámasztó egyes tárgyi adatokat is helyesbíteni kell, végkövetkeztetéseivel sem érthetünk egészen egyet annak ellenére, hogy különben tudatosan óvakodik a történelmietlen türelmetlenségtől. Ismé-

telten leszögezi, hogy nemcsak Szabédi, hanem a kor minden más becsületes írójának, költőjének esetében elhibázottnak, szűkkeblűnek tartja az afféle utólagos szemrehányásokat, hogy „miért nem ismerte fel már annak idején a munkásosztály történelmi hivatását”.

Földes Lászlónak természetesen igaza van abban a megállapításában, hogy Szabédi a felszabadulás előtt nem ismerte fel és a felszabadulás után nemcsak felismerte a munkásosztály történelmi hivatását, hanem egész tehetségét s művészetét, egész tudását, egész emberségét annak szolgálatába állította.

Részletekben azonban, meggyőződésünk szerint, Földes nem lát elég árnyaltan, elég dialektikusan. Remélem, hogy abból a műhöz vezető, ismertető szándékú, ideiglenesnek szánt pályaképből, amelyet itt felvázolok, mindenesetre ki fog derülni, hogy az értelmezés egyoldalúságának két egymással összefüggő, természetesen Földes tanulmányának keletkezésekor még objektíve aligha kiküszöbölhető oka volt. Az egyik az, hogy *csak* a költőt és a költői művet vizsgálta, holott Szabédi életét és művét csak sokoldalú és szétágazó érdeklődésének és munkásságának a globális nézetében lehetséges valóban áttekinteni. Még Szabédi szimbólumrendszerei is legalább részben megfejthetetlenek maradnak, ha a költő mellett nem veszünk tudomást a nyelvész szakadatlan jelenlétéről (a költeményekben is).

A másik, az előzővel összefüggő ok pedig az, hogy szándékai ellenére Földes nem tulajdonít kellő jelentőséget Szabédi László egész fejlődésében az alkati elemeknek.

Mindnyájan az akaratunktól független világba születünk bele, a történelem egy soha vissza nem térő pillanatában. Ennek a világnak vagyunk foglyai, vándorai vagy hősei, áldozatai vagy remetéi. Minden ember valamilyen módon képet alkot a környező világról, s ezt értelmezve nézeteket, felfogásokat, ítéleteket és eszményeket alakít ki. E „világnézet” alapján dönt: beilleszkedik a létező világba vagy fellázad ellene. Cselekszik a „rend” védelmében vagy a „rend” megdöntésére. Vagy lemond a cselekvésről.

Minden emberi egyéniségnek megvan azonban a maga

alkata, amelyet a környezet, a tapasztalat és a tudat formál, de alapjaiban megrendíteni, lényegesen átalakítani vagy éppenséggel megváltoztatni képtelen. Ezek az alkati elemek erősen latba esnek a közrendű embernél is, azonban sokkal kifejezettebben és megnyilvánulásaikban, hatásukban élesebben mutatkoznak meg a tudósnál, a művésznél, a költőnél.

Földes tanulmányában sok helyt, különösen szöveg-elemzéseiben, megragadja Szabédi alkatának megnyilvánulásait. Az alkat és a mű összefüggéseit egészében mégsem ismeri fel. Ez értékes tanulmányának Achilles-sarka. Ami a tényeket, értelmezésüket és értékelésüket illeti, meggyőződésem szerint Szabédi számára az általa versben megfogalmazott „se polgárnak, se parasztnak” dilemma nem jelentett reális választási lehetőséget sem az életében, sem művében. Igaz, hogy Szabédi nem fogalmazta meg kimondottan a „se polgárnak, se munkásnak” dilemmát, de ez éppen úgy létezett számára mint eszmei probléma és mint átélt tapasztalat, talán még élesebben is, mint az előző. Ez sem mutatott neki és nem is mutathatott már akkor kiutat.

Végezetül, nem hiszem, hogy találó lenne Szabédit a „harmadik út” hívei közé sorolni. Adjuk meg e kifejezésnek azt a jelentését, amely a konkrét történelmi körülmények között egyedül teheti tartalmassá. A „harmadik út” a második világháborút megelőző években nem volt más, mint a polgári konformizmus és a proletár forradalmiság dilemmájának megkerülése, illuzórikus megoldása a „népiesség” jegyében. Az utóbbi vagy paraszti utópiát, vagy paraszti szocializmust jelentett. Ha pedig elfogadjuk ezt az értelmezést, úgy Szabédi Lászlót a felszabaduláshoz vezető életszakaszának egyetlen pillanatában sem tekinthetjük „harmadik utasnak”.

Ezt bizonyíthatja a való világban tett útjának minden rekonstituálható nyoma, szellemi életrajza és egész művének tanúsága is.

Szabédi ugyanis, ezt meg kell mondani, alkatilag képtelen volt kompromisszumokra. Márpedig tábor, közös út, legyen akár a „harmadik út” is, csakis reálpolitikai elképzelések alapján lehetséges. Ezt Szabédi a felszabadulásig,

pontosabban azt közvetlenül megelőzően, a háborús éve-
kig sohasem vállalta.

Természetesen ennek mély forrásai és messze vissza-
nyúló előzményei voltak abban a sajátos, alkatilag „nem
gyakorlati” tartásban, amely gondolkodásában a végsőig
következetessé tette. A valóságos életben pedig nemcsak
a megalkuvás, hanem még a józan és jellemet, becsületet
nem érintő alkalmazkodás gondolatának is az elutasításá-
hoz vezette.

E tartás első látható megnyilvánulásait már gyermek-
korában felfedezhetjük.

Mint kis gimnazista, a tanulás és az élettapasztalat
szerzés első szakaszában, ha szabad így mondanunk, a „ta-
nulásért tanult”. Az iskolától függetlenül olvasott, tájé-
kozódott azokban az irányokban is, amelyeknek forrásait
fentebb jelezni próbáltuk, különképpen kiemelve az apa
műveltségének, érdeklődésének és életstílusának a példá-
ját és sugalmazásait. A jelek szerint később sem merült
fel benne a pályaválasztás s a célirányos készülődés gon-
dolata. Igaz az, hogy már első olyan versei, amelyeket az
1925-ös füzetből átvett a *Teleholdba*, s *Az alkotó szegény-
ség* című későbbi kötetének versanyaga, egy reális tár-
sadalmi környezetet tükröznek erősen bírálati szellem-
ben, de akkor is „a kiút keresése” nélkül. Jellemző adalék
ennek a bizonyítására az a korántsem véletlen tény, hogy
Szabédi egész pályáján soha semmilyen formában nem
volt „transzilvanista”, de még „transzilván” sem. Holott ez
a „megoldás” lehetett volna a sajátos történelmi helyzet
folytán, mint nemegy nemzedéktársánál, a jóhiszemű „vá-
lasztás” elvi alapja.

Különben a kisebbségi sorsot minden következményei-
vel együtt átélte és megszenvedte. Beleértve az Angelescu-
törvény okozta balsikert az első érettségi vizsgáján, amely
nyilván elkeseríthette az életkorát messze túlhaladóan
művelt fiatalembert. Igaz, hogy ezt a csorbát még az év
őszén sikerült kiküszöbölnie.

Természetesen látta, világosan látta, hiszen átélte a
szegénységet, a deklasszálódás veszélyét, a kilátástalan-
ságot, mindezt a megélhetés és a pálya közvetlenül gya-
korlati handicap-je értelmében is. Felismerte a tőkés vi-

lág igazságtalanságát és az érvényesülés árát. A konformizmust, a törtetést, az irodalmi mimikrit és önámítást megvetette, minden ilyen megalkuvást büszkén visszautasított, a megalkuvókat, a kontárokat pedig versben és prózában gúnyolta. Nemegyszer égő felháborodással.

Ennek a bizony erősen nem gyakorlati és sok szenvedést okozó állandó magatartásnak pedig feltétlenül alkati okai voltak. Ezt a szellemiekben az abszolút racionalitás igénye, egy megteremthető koherens világ követelése jelentette. Ennek az igénynek a bűvöletében tagadta a fiatal költő az alkalmazkodást s természetesen még inkább a megalkuvás bármilyen formáját. A jót és a rosszat megbékíthetetlen, élesen elválasztott ellentétként fogta fel. Vagy teljes élet, vagy teljes halál! Tertium non datur.

Ha ez így van, talán megvilágosodik az is, hogy a „se paraszt, se polgár”, „se munkás, se polgár” dilemmák egyenrangúan megoldhatatlanok voltak számára a gyakorlati életben. Még kevésbé található megoldást gondolkodásban, politikai programokban s legkevésbé abban, ami az értelem és a lélek legmélyéről fakad nála: a költészetben.

Állandósult konfliktusa a fennálló világgal és annak rendjével, fáradhatatlan érdeklődése, tanulása fatálisan vezetett akkor a „külön kerék”, „a haragos csillag” képeiben megtestesülő abszolút igényhez, az abszolút elmagányosodás költői kifejezéséhez. Innen az álmovilág, a költő teremtette értelmesebb világ univerzuma. A verses novellában ez a téma a hétköznapi valóság realista ábrázolásának hangnemében szólal meg. Motívumai áthatják Szabédi eszmélkedő nagy verseit az 1940 körüli években. Természetesen egészen más összefüggésekben a felszabadulás utáni költészetéből sem hiányoznak. Földesnek persze abban igaza van, hogy ez gyakorlatilag hosszú időn át (bár nem egészen a felszabadulásig) a nem-cselekvéshez vezetett. Tegyük mindjárt hozzá ez esetben Földessel egybehangzóan: a huszadik századi élet, az értelmiségi és a költősors, áttételesen a népi sors nagy költészetéhez is.

Ilyenné alakultak Szabédi nézetei, meggyőződései, amikor átlépte a férfikor küszöbét. A reális világban élő Szabédi Lászlónak nem volt módjában elvándorolni a világ-

ból. Az emberi lét szakadatlanul gyakorlati döntésekre kényszerítette. Ám ezekben a döntésekben is mindig felismerhető az a nem változó alkat, amelyet már eddig is ismételtén idéztünk.

Az érettségi után lehetőség adódott arra, hogy-mint az; unitárius kollégium végzettjét a strassbourgi egyetem protestáns teológiai fakultására küldjék nemzetközi ösztöndíjjal. Vállalta. Egy olyan ifjú ment teológusnak, aki semmilyen hivatást sem érzett a papi pálya iránt. Maga a tett korántsem ritka. Lehet az anyagi kényszer, a megalkuvó számítás eredménye vagy akár a tudatos csalásé is. Szabédi azonban nem titkolta meggyőződését a stipendium odaítélésére illetékesek előtt. Ez esetben Szabédi becsületos nyíltsága kivételesen nemes szabadelvűséggel találkozott azoknál, akik nemcsak lelkészeket akartak nevelni az unitárius egyháznak, hanem jól képzett tanárokat is a kollégiumnak.

Megkapta tehát az ösztöndíjat anélkül, hogy az igazságot rejtenie vagy kendőznie kellett volna.

Mielőtt követnénk a fiatal diák útját a nyugati országokba, itt a helye néhány közlésnek azt bizonyítandó, hogy Szabédi egészen korán, már gyermekkorában szembekevert a „se polgár, se munkás” dilemmával. Sőt e dilemma megoldásával is a munkás, a munkásság oldalán. Ez az első találkozása e döntő korproblémával a családi házból és a családban történt. Családjában volt ugyanis munkás és kommunista is. Apjának egyik unokafivére Oroszországba került mint hadifogoly, és a Vörös Gárdában harcolt az Októberi Forradalom után. Amikor pedig hazatért, továbbra is kitartott kommunista meggyőződése mellett. A kisiskolás Szabédi László tanúja volt édesapja és e rokon szenvedélyes vitáinak (különben talán apai örökség volt nála a fáradhatatlan vitázó kedv és a lojális érvelés igénye). Székely Sándor ezekben a vitákban a szabadelvű individualista, racionalista álláspontját védelmezte, szemben a kollektivizmus álláspontjával. Annak is van elég nyoma, hogy Szabédi László már korán olvasott, tanulmányozott nagy érdeklődéssel Marx- és Lenin-szövegeket. Mindenesetre hozzá kell tennünk, hogy egy rendkívül széles körű tudományos, kulturális érdeklődés keretében vett

tudomást a marxizmusról, mint a modern gondolkodás és tudomány egyik nagy áramlatáról. Ismerte, komolyan vette, magáévá azonban nem tette, és akkor még nem is tehetette. A Lázár utcai kis házban elvetett mustármag, az olvasmányok adta ismeret, maga a probléma, amit a marxizmus már korán felvetett előtte, később döntő módon hozzájárult gyors, elkötelezettségében tudatos és végleges állampolgári, költői csatlakozásához az új világ építését szellemileg irányító kommunizmus eszmevilágához.

A két strassbourgi év, az ösztöndíj-rendszer egy furcsaságánál fogva, újabb, most már mélyreható és nagyon is személyes kapcsolat formájában ismertette meg, úgyszólván kísérletileg a munkásélettel. Szabédi László egy nyáron át egy nagy észak-franciaországi kohómű munkása lett a legalacsonyabb hierarchikus rangban: kényszerű „műkedvelő napszámosként” dolgozott. Erről a „kísérletről” nemcsak önéletrajzi beszámolói és emlékezései szólnak, hanem egy elbeszélése is, pontosan a *Műkedvelő napszámos* című. Mindaz, amit Szabédi életének e szakaszáról írásos források is megörökítenek, indokolttá teszi, hogy ennek a hiteles önéletrajzi vonatkozásokban oly gazdag elbeszélésnek, irodalmilag szólva, dokumentáris jellegét ne vonjuk kétségbe.

Az ösztöndíj csak az egyetemi évben járt. A szüneti hónapokban nem. Mivel Szabédi Lászlónak sem pénze, de talán kedve sem volt vakációra hetedhét országon át hazautazni, elszegődött a grafenstadti kohóművekhez. Mint az elbeszélésből kitűnik, első feladata az volt, hogy homokot lapátoljon az öntödében. Majd a nagyolvasztóhoz került, melynek talapatánál hosszú acélrúddal kellett kavarnia a körben elhelyezett nyílásokon át az izzó, folyékony vastömeget. Annyira magával ragadta a környezet vad szépsége és a nehéz fizikai munka újdonsága, hogy csak akkor vette észre szerszámhoz nem szokott kezének sérülését, amikor azt már előtötte a feltört húsból csepegő vér. Elsősegélyben részesítették, s könnyítésként most már az olvasztó tetejére került, vashulladékkal kellett etetnie a kohó telhetetlen torkát. Így érte meg vértől átitatott pólyával a kezén, végső kimerülésben a nap végét jelző csengőszót.

Mindezt élmény-beszámolóknak tekinthetjük, természetesen számításba véve azt is, hogy ez esetben az író egyetlen napba tömörítette esetleg több nap eseményét, élményeit és bajait.

Idézzünk ezen elbeszélésből néhány olyan mozzanatot, amely biztosan többet jelent pusztán anekdotánál.

Az első rendkívül jellemző. Az elbeszélés első személyben szóló hőse, János – a szerző alteregója –, a fizikai munka élményétől s a nagyüzem váratlan látványától elragadva, de el is ragadtatva, „nem figyelt arra, hogy körülötte más emberek is vannak, mint akár ő”. Azt megéppenséggel nem érthette meg, hogy az a munkatársa, aki az általa lapátolt porondot az öntőmintába sulykolta, miért szólt reá: „Ne hányja olyan gyorsan! Mi a fenét csinállok én itt!” Tehát a munkástárs sokallta és meg sem értette új kollégájának túlzott buzgalmát. Aki viszont a legelején semmi másra nem gondolt, mint arra, hogy ha az ember dolgozik, hát jól és sokat kell dolgoznia.

János a kimerítő munkanap után már este hatkor elaludt, összetörten, a munkásbarakk priccsén. Közben pedig történt valami:

„Egy motorbiciklis turistapár – a munka barátai és a munkásosztály rajongói, két marxista – mosolygós arccal vágatott el ugyan a mellett a barakk mellett. Megtekinteni óhajtották a grafenstadti vasgyárat munka után, hogy ne zavarjanak, úgymond senkit. Pihent a műhely: csak a kohók dolgoztak, és az öntés folyt túlórázó munkások ügyelete mellett. Valaki táplálta vassal és kőszénal az éhes szörnyeteget; János aludt. A két biciklis berobogott a gyárba. Bementek a felügyelőhöz. Mondták, hogy a gyárat akarják megnézni. Körüljárták Franciaországot, és társadalomtudományi szempontból jegyzeteket készítenek... Megtekintették a gyárat, megkopogtatták gyűrűsujjuk finomcsontú bütykével a készülő lokomotívhengercsillogó oldalait, megtekintették a formákat, felmentek az olvasztókemencéhez is, melyben örökké égett a tűz... A vendégek nem rejtették el meglepedésüket a látottakon, s jókedvűen vettek búcsút a felügyelőtől, aki örömét fejezte ki jöttükön. János aludt.

A biciklisták továbbszáguldottak, és maró megjegyzésekkel illették a tőkés termelőrendszert. János aludt.

Nehezen és álmoktól gyötörten aludt, összetörten, négykézláb vonszolta magát valami mélységes szakadék felett, amelynek ijesztően sötét volt a fenéke, és valami halvány sugár csillant ott, amit szeretett volna meglátni közletről, de két karja és két lába, mintha belenőttek volna a szakadék partjaiba, nem mozdulhatott. Hátán vonat száguldott egyre, s mindig hátán maradt, noha örült iramban vágatott. S mintha a vonatban is benne ült volna, csapzottan, szennyesen. Fényes öltözetű gentlemeneket látott, akik cirógatták egy lánynak az arcát, akit ő mintha a kerekek alól mentett volna a kupé belsejébe, s az a leány a sok cirógatás közül rámosolygott. Ez a mosoly a ragyogó briliánsok mása volt, amik a leány meztelen nyakán, karján és szemében csillogtak, és a hőst illették. János kínosan hördült a vonat alól: miért szánysz? Csodállak – nevetett a lány, és János nem értette, hogy miért megalázó a csodálat mosolya.”

A szociográfiai felvételezést készítő fiatal utasokban könnyen felismerhetjük Szabédinak azokat az ismerőseit, akiket – okkal, ok nélkül – „szalonkommunistáknak” tekintett. Miért vitassuk, az igazi marxistáknak karikatúrája ez. De észre kell vennünk, hogy az elbeszélés dokumentáris elemeivel ellentétben, itt kettősséggel találkozunk. A folyton ismétlődő, szinte refrénszerű „János aludt” – tőmondat jelzi, hogy milyen nagy a szakadék a valóságot túl egyszerűnek vélő fiatal szociológusok és a munkás-sorsban élő, de ott is magányban maradó hős között.

Szólottunk Szabédi érdeklődéséről Marx és Lenin művei iránt. Ez az érdeklődés az adott körülmények között csak ismereteit gazdagíthatta még egy viláértelmezésről szóló értesülésekkel, mások mellett. Ennek az értelmezésnek az akkor még egyedüli konkrét alkalmazása a „prakszis”-ban, az első szocialista forradalom országában, Szabédi számára, fejlődésének ebben a stádiumában, még akkor sem lett volna vonzó és gyakorlatilag is utatmutató, ha pontosabb tudomása lett volna róla. Vagy tán éppen ennek a megvalósulásnak ismerete riasztotta volna el.

Hogy közismert történelmi példázattal éljek, édesapjának közvetlen és jómagának távolabbi szellemi ősei, a XVIII. század végének és a XIX. század elejének felvilágosító racionalistái sem lelkesedtek és nem is lelkesedhettek a „siècle des lumières” eszméinek gyakorlati, földi megvalósulásáért. Hiszen az nem volt más, mint a napóleoni császárság, majd, a restauráció aránylag rövid közjátéka után, a polgárkirályság kora, melynek jelszavát Guizot fogalmazta meg, persze nem a néphez, hanem a végső győzelmüket arató burzsoákhöz intézve: „Enrichissez-vous.” Hasonlóképpen keserű és ijesztő „eszmény” volt az ipari forradalom Angliája is, a kapitalista rendszer technikai csodáival, de azokkal a súlyos bűneivel és ellentmondásaival is, amelyeket lázadó költők, konzervatív humanisták, Shelleyk, Byronok és Carlyle-k bélyegeztek meg szenvedélyesen, versben és prózában.

A gyár-élmény álombeli konklúziója, ezenkívül, szembezőkö nyilvánvalósággal egybevág *A szabédi nagyréten* című költemény filozófiájával. Ez a filozófia „a se polgár, se paraszt” és annak tükörképe, a „se munkás, se paraszt” dilemma költői áttételekben való tükrözése s a költő tudatában a világító értelem és az áttekinthetetlen, kiismerhetetlen és főképp elfogadhatatlan valóság kibékíthetetlen ellentmondásának formájában jelenik meg, s követel választ, választást. Az eredmény a kiszolgáltatott egyén csődjének, szorongásának, magányának a kifejezése a költői kép hatalmas sugalmazó erejével. S itt látjuk az apa és a fia sok tekintetben egymással szellemileg is annyira rokon racionalizmusának alapvető különbségét. Együtt éltek, de szellemileg egész évszázad választotta el őket. Az apa racionalizmusa – nemhiába nevezi fia szeretettel és igazságosan XVIII. századi típusú racionalistának – a tudomány korlátlan erejébe vetett hitben gyökerezett, s meg sem közelíthette a kétség. Költő fia a racionalistáknak ahhoz a típusához tartozik (filozófiai nézeteitől áthattott költészete ékesszólóan bizonyítja ezt), akik számára a ráció, az értelem érvényesülése kétes és kétségbeesett küzdelmet követel az irracionalitás, a mélyről feltörő sötét erők – az egyén, sőt az ember fölé kerekedő és azt széttiprással fenyegető fékevesztett pokoli hatalmak el-

len. A szellem síkján az olyan erők ellen veszik fel ezek a racionalisták a harcot, amelyeket az ugyancsak racionalista Thomas Mann Doktor Faustusa az ördög alakjában testesít meg.

Ezeknek a vívódásoknak és élményeknek jelképe a vonat-szimbólum. *A Szabédi nagyréten* című költeményben is, amely játékos ritmusokban, képekben idézi a falusi élet és a természet nosztalgikusan áhított szépségeit, s e derűs világot „orgonáló vészjel” riasztja, és a „sötétedés” borítja árnyékba.

A novella álmójelenete a vasút-élményt és jelképet más megvilágításban, de a költeményben kifejtett jelentésével nem ellentétesen, hanem azt éppenséggel kiegészítő értelemben jeleníti meg. Az álmodó egyidejűleg utasa s mégis élő áldozata a vonatnak. A leány pedig, akinek „meztelen nyakán, karján és szemében csillogtak a briliánsok”, és akinek szánalmát és csodálatát egyaránt meg-alázónak érzi az álmodó, édestestvére annak a meg nem nevezett műzsának, akihez ezekben az években Szabédi kétségbeesett és reménytelen szerelmi költészetével fordul.

Míg nem a felszabadulás utáni *Csillogj, Margitka és Álmoddal mértél* című költemények visszatekintő értelmezései mindehhez kulcsot adnak kezünkbe.

*Igen, szerettettem. Mint orvosi kéz
Boncol az objektív emlékezés,
S felfejti a már halott idegszálat,
Mely egykor vonaglott, mint sebzett állat.
.....
Jobban szerettem magamat is akkor.
Ragyogott a halál is,
akik öleltek, öltek,
a dolgok irreális
fényekben tündököltek.*

– vallotta Szabédi élettársához, feleségéhez írott versében.

Egy évvel később az *Álmoddal mértél* című vers a meghaladott és már legyőzött múltat idézi, de a gyógyító „orvos gyötrelem” nevében le is számol vele, eltemeti:

*Amíg javíthat per és szidalom,
perelj és szidj, nem vész kárba a bánat, –
de megmásíthatatlan múltamon
örködjék hallgatás és bűnbocsánat.*

A költőnek, az írónak természetesen semmi szüksége „hallgatásra”, bűnbocsánatra” az utódoktól.

Különb a hallgatás kérése csak érzelmi múltjának olyan mélyen személyes mozzanataira vonatkozik, amelyekről a költő hallgat vagy költeményeiben is csak a lényegre jelző, részleteket elkerülő áttételes formában szól.

De feladatunk egész életútját következetességében, költészetét és művét egységében értelmezni.

Ezt megtenni egyidejűleg könnyű és nagyon nehéz. Szabédi költészete egyértelmű, mindig a lényegre fejezi ki. Helyes értelmezése azonban többek között azért is nehéz, mert előfordul, hogy a költemények közvetlenül valló s emlékező elemei érdekes módon racionálisabbak még a költő emlékezéseinél is. Amikor pedig ellentmondásra bukkanunk a korabeli verses-vallomás és a késői emlékezés között, az élményt, tapasztalatot statu nascendi rögzítő versek tanúságához kell ragaszkodnunk. Nem azért, mint ahogy másoknál előfordul, mert attól kellene tartanunk, hogy az emlékező akaratlanul szépíti a múltját; hanem éppen ellenkezőleg: meg kell óvnunk túl szigorú önbírálatától.

Szabédi például, nem ok nélkül, mellőzöttnek, kisémmizettnek, a kor irodalmi életének perifériájára száműzöttnek érezte magát, nem is szólva anyagi létének kínzó nehézségeiről.

Ki volt ebben a hibás? Emlékezései szerint, mások. Természetesen ebben is van igazság, de a költemények meggyőzően tanúskodnak arról, hogy a költőt végső fokon az abszolút erkölcs jegyében született saját igénye a szabadságra és a tisztaságra száműzte a magányba.

*Harminchárom lázadó év során
gőgösen megvettem én a részek
apró-cseprő, unott értékeit;
az egészet akartam, az egészet!*

.....

*Ezért dobtam el magamtól vakon
mindent, amit a perc kínált, a véges:
eltörtem a tegnap istápjait
büszkén: számomra a ma elégséges!
Teherként hánytam el a félsikert,
balsikernél is kevesebbre tartva,
s mindennap koldusként indultam el
világhódító nagyszerű kalandra.*

.....
*Megtagadtam a világot, s magamba
fordultam... átkozott, bolond csere!*

A költő költői világa létezhetett az abszolútumban, amely a magányhoz vagy akár végső következtetésként, a kétségbeesett szolipszizmushoz vezetett.

E végzetes elszigetelődés ellen vívta végső küzdelmét, a maga érzése szerint élet-halál küzdelmét, a költő a nyelvvel, amelyben múlt, jelen és jövő jelent meg együttesen előtte, és amely végül is az egyetlen lehetősége maradt üzenetet küldeni embertársainak a maga külön világából. Ezért illeti hely szimbólum-rendszerében a világosabb „haragos csillag”, „külön kerék” képek mellett a nyelv sifírozottabb jelképeit, amelyek azokban az években keletkeztek, amikre, nyelvészeti törekvéseiről szólva, Szabédi, mint „két évtizedes tűnődés-tanakodás, alig lan- kadó lázas keresés” idejére nézett vissza 1958-ban.

Abszolútumokban gondolkodott, a nyelv és költészet titkaival vívódott. De jómaga a földön élt. Fizikailag nem léphetett ki a világból, melyet megtagadott. Még csak az irodalmi életből sem.

*Nélkülem viharzott fölöttem
a haragvó történelem*

– írhatta, de jómaga nemcsak hogy benne élt a történelemben, hanem száműzetésének helye is éppen a mindennapos valóság volt.

Élete a felszabadulásig, ami a gyakorlati oldalát illeti, az abszolút igény és az életben maradáshoz nélkülözhetetlen gyakorlati alkalmazkodás ellentéte: a költeményeiben

megfogalmazott eszmény és az annak életösztönből ellentmondó, majd azt megvalósítani törekvő gesztusok sora. A két strassbourgi év után visszatért Kolozsvárra. Beiratkozott az egyetemre. Egyik volt tanárának rábeszélésére folytatta az unitárius teológián is tanulmányait. A meggyőzés gyakorlati érvekre hivatkozott: ahhoz, hogy az őt nevelő kollégiumnak valaha is tanára lehessen, fontos, hogy az egyetemi oklevél mellett megszerezze a teológiai képesítést. Úgy tűnik, hogy ez esetben Szabédi józan realizmussal járt el. De hogyan nevezzük azt a gesztusát, amely szükségszerűleg vezetett szakításhoz közötté és nemcsak a teológia, hanem a kollégiumot fenntartó egyház között?!

A még életben levő évfolyamtársai, az emlékezés pontatlanságaival magyarázható kisebb eltérésekkel, egybehangzóan elevenítik fel lényegében azt a jelenetet, amelyet Szabédi írásban rögzített emlékezései nyomán idézek. Ameddig a teológia hallgatója volt, ő, a hitetlen, hogy azt ne mondjam, ateista papjelölt, mérsékelte magát, de „sohasem a hazudozásig”. Mígnem az úgynevezett „szónoki gyakorlaton” reá is sor került.

A hitszónoklat kezdetének szabályszerűen így kellett volna hangzania:

„Atyámfiak! Előttetek tartandó beszédem alapja meg van írva János evangéliumának harmadik része ötödik és hatodik versében. A mondott helyen a következők vannak megírva...”

Ezt ő ilyen formában mondotta el:

„Kedves hallgatóim! Előttetek tartandó beszédemnek alapja nincsen megírva a Bibliában. Felolvasom mégis János evangéliumának ezt és ezt a részét. Beszédemnek célja a felolvasott részek cáfolata lesz...”

Az őszintén vagy álszentül felháborodott kollégák támadásai már csak megpecsételték a szakítást. A gyakorlatot vezető teológiai professzor keményen elítélte a szabálytalan hitszónok-jelöltet, de kartársainak is szeméretet vetette, hogy „rosszul választották meg a felháborodás időpontját; akkor kellett volna eltávozniuk a teremből, amikor a textust hallották”.

A teológia elhagyása után Szabédi kevésbé dramatikus körülmények között, de saját elhatározásából távozott az egyetemről is, anélkül, hogy diplomával zárta volna le tanulmányait.

Életének egyik nagy válságát élte át ezekben az években. Ennek a válságnak költői naplója a *Nélkülem* című versciklus.

„Hónapokon keresztül olyan kétségbeesett voltam, hogy reggelenként egyenesen bosszankodva ébredtem fel, amiért új nap kezdődött” – emlékszik Szabédi ezekre az időkre. „Félszeg szerelmi ügy tette teljessé a zűrzavart. És napról napra vesztett erkölcsi idealizmusom. Életemnek ezt a zavaros korszakát azzal zártam le, hogy elszegődtem Aradra egy Halpert Sándor nevezetű üzletember Transport și Comerț nevezetű vállalkozásához... Nagyon kellene gondolkodnom, sebeket kellene felvájnom (többek között erre az időre esik Piroska húgom öngyilkossága is), ha részletezni akarnám ezeket az éveimet...”

A rövid aradi tisztviselősködés élményeinek szinte ön-életrajzi hűségű elemeivel találkozunk a *Veér Anna alszik* című kisregényében.

Maga ez a periódus is igen jellemző módon ért véget, amikor a főnök lelkiismeretesen és odaadóan dolgozó tisztviselőjének nemcsak hogy nem adta meg az ígért fizetés-emelést, hanem a gazdasági nehézségekre hivatkozva csökkenteni próbálta javadalmazását. (Ne feledjük, hogy ez a hírhedt „áldozati görbék” és a nagy munkásharcok idején történt.) Szabédi otthagyta a nyomorúságos, de mégis biztos kenyeret adó állását, és 1932-ben visszatért Kolozsvárra, a teljes bizonytalanságba. 1934-től, az *Ellenzék* szerkesztőségében töltött rövid idő után, amelyet szintén ő szakított meg, csak alkalmi kereset, óraadás, ritka és szegényes honoráriumok nyújtottak neki bizonytalan „létalapot”. És a családi otthon...

Ebbe az életszakaszba kapcsolódik banális módon még egy élettapasztalat, amelynek hiánya szinte-szinte szabálytalanná tenné a XX. század első felében a valóban nem konformista értelmiségi pályát. Szabédi, aki ezekben az években semmilyen formában sem volt társadalmilag aktív, s végső fokon csak a kíméletlenül következetes gon-

dolgozás és a maga szabta etikai tartás kínzó kockázatát és következményeit vállalta, szembe került a törvénnyel és a hatóságokkal, katonai vétségért. Tanulmányi szabadságáról szóló iratait elhányta a katonai bürokrácia a komplikáció láttán maga sem nézett utána a dolognak, s a vége az lett, hogy a bevonulási kötelezettség megsértése címen hadbírószám elé került, s jóval a rekruta koron túl kellett katonai idejét leszolgálnia.

Ennek az életszakasznak vége felé öltött formát Szabédi Lászlónál, akinek érdeklődési köre szélességben és mélységben messze túlhaladta a litterátus értelmiségi érdeklődését, a nyelvészet iránti ellenállhatatlan vonzalom. A kutató szenvedély 1937-től – ezt az évet jelöli meg ő maga – végigkísérte ezen túl egész életén. Nyelvészeti kutatásainak első eredményeivel már az *Ész és bűbáj* tanulmánykötetében találkozunk. Utolsó életéveit teljességgel a nyelvészetnek szentelte. Az irodalmi nyelv történetét tanította a filológiai karon, s ezekben az években írta meg *A magyar nyelv őstörténete* című kéziratban maradt művét, amelyet 1958-ban fejezett be.

III

Szabédi László *Hasonlatok* című versében az egy helyben forgó kerékhez hasonlította magát:

*...hasonlítom magam kergült kerékhez,
mely gyors iramban hasztalan szalad:
hozzátapadva szilárd tengelyéhez
– bár menekülne –, egy helyben marad..*

Ezt a hasonlatot emelte 1940-ben a *Külön kerék* strófáiban egy életfilozófia lesújtó konklúzióját hordozó hatalmas szimbólummá.

A felszabadulás után kommunistává, kommunista költővé lett.

Ennek a megvilágosodásnak, ennek az átlényegülésnek megértéséhez szükséges, hogy a teljesebb látás, tehát az igazság felé vezető nem könnyű úton határozottan túllépjük azt a fekete-fehér dichotómiát, amelynek bizonyos

mértékig még az olyan élesesű és megértő kritikus is adózott, mint Földes László. A költői pálya két szakaszát, bizonyos árnyalásokkal ugyan, de mégis arra a megejtő s lényegében meggyőző antitézisre építi fel, hogy a felszabadulásig terjedő szakasz a „külön kerék”, vagy ha akarjuk, a vele analóg másik jelkép, a „se földön, se égen” haragosan tündöklő „árva csillag” jegyében értelmezhető, s ezzel homlokegyenest ellentétes az az új költői és állampolgári magatartás, amelyet a *Vezessen a párt* költemény összegez a felszabadulás után.

Igazságot mond ki a kritikus, de nem a teljes igazságot. Megmutatja a költő alapvetően és következetesen új irányulását, de megfélekedzik a költő egyéniségének, etosának folytonosságáról.

Különben idézzük mi is itt ezt a két költeményt, amelyek közül a régi az elmagányosodás és az elidegenedés kétségbeesett konstatálása, a második, az újabb pedig a megtalált közösség és a hasznos költői szolgálat jegyében született.

Idézzünk először az 1940-ben írt *Külön kerék* strófáiból:

*Soká hitette velem valami,
hogy küldetés az én megszületésem:
az ó világon kijavítani,
ami rosszul van, vagy nincs jól egészen.*

*Sokáig ünnepeltem úgy magam
–táplálta büszkeségemet alázat –,
mint alkatrészt, melyre szüksége van
a mindenséget összetartó váznak.*

*Országokat bejártam; otthon is
–látszatra tétlen –, ott sem ültem resten,
betűk világába merülve is
a helyemet, a helyemet kerestem!*

*Hiába. Ép, egész, tökéletes
a pokol is, a föld is és az ég is.
Hadd járjon a világ! Fölösleges
külön kerékként elkeringek én is.*

Kétségtelen és nyilvánvaló, hogy erre a végkonklúzióra válaszol a költő az újból felfedezett történelem talányának a birtokában a párt, elvtársai és embertársai előtt, akikkel szemben épp olyan őszinte, mint mindig szigorú bírása, saját lelkiismerete előtt:

*Elvtársak, az én ifjúságom
hosszú reggel volt, naptalan;
keringtem a kerek világon
külön kerékként, céltalan.
Biztosnak egy dolgot ítélttem:
lesz, ha kell, megváltó zsinag;
addig – várakozásban éltem,
örökké átmenetileg.*

*Magam borongtam. Körülöttem
éltek mások, de nem velem.
Nélkülem viharzott fölöttem
a haragvó történelem.*

.....
*Nem is tudva, hogy cselekedtem,
cselekedtem, nem tudva, mit;
most tudva, vállalom a tettem,
mely reám pirít – de tanít,
hogymiként ez a megvetendő
szennyezett múlt az én művem,
az én művem lesz a jövő
új emberi történelem.*

*Merészen szólottam, elvtársak,
jövönkről. Múltam szégyene
kényszerít, hogy merészen lássak.
Érte élek vagy ellene.
Nincs kibúvó. Jövönk parancsa
szab az önvádnak is határt.
Jövönkért harcolok – s a harcra
vezessen engem is a párt.*

A hirtelen átalakulás, a szöges fordulat feltételezése, amely ellen ismételt szót emeltem, már csak azért sem helytálló, mert Szabédi életében a régi világ és az új vi-

lág hajnala közt költészetének régi témái és hangja s új témái és hangja között ott volt az átmenet a nagy megpróbáltatások éveiben. Azokban az években, amelyekben az emberiség és a kultúra végveszélyét jelentő fasizmus végül is kiobbantotta a második világháborút.

Mint minden versét, a *Vezessen a pártot* is figyelme-
sebben kell olvasnunk. E versben nemcsak Szabédi nemes
és bátor önkritikáját kell megértenünk, és nemcsak az új
világ szolgálatának lelkes vállalását annak a felismerés-
nek a logikus következményeként, hogy a történelemben
a nem-cselekvés, a kétségbeesett vagy duzzogó „elvonulás”
is tett, egyes esetekben egyenesen negatív tett lehet. Sza-
bédi fölismeri, kimondja, hogy nemcsak a költő, a gondol-
kodó, hanem az egyszerű ember sem pusztán szám, hanem
erősen latba eső egység:

*Az emberiség történelme
sokmillió egyéni tett.*

Önvizsgálatát, s abból parancsolóan adódó vállalását
ki kell egészítenünk azonban azzal, ami mögötte rejlik, még
akkor is, ha szavakba öntve nem található benne. A való
életben a költő a fasizmus és a háború szörnyű élményei-
nek hatása alatt és az azon nyomban levont tanulságok
alapján már kilendült illuzórikus külön pályájáról.

A versben szól ugyan a kisebbségi sors előidézte illú-
ziókról /”... félszünket elnyomta egy döntés / rövidlátó,
vak mámore”. Súlyosan hibáztatja azt is, hogy a szána-
lom a hitlerizmus áldozatai iránt nem emelkedett nála
sem a teljes emberi szolidaritás szintjére „... saját kezem
ütött pofon. / Magam is, de mást is ütöttem, / úgy szöve
tétlen reményt, / hogy nem ölelt fel körülöttem / minden
fajú emberi lényt.”/ A költő önmaga szabta magas erköl-
csi kritériumok alapján oly szigorúan megítélt mulasztá-
sos vétkeinek felsorolása után nem hivatkozik sem mentő,
sem enyhítő körülményekre. Nekünk azonban nem sza-
bad visszaélnünk ezzel a nemes szeméremmel, ezzel a vég-
letes becsületességgel.

Legalább emlékeztetnünk kell arra, hogy a polgári
béke világában a cselekvés lehetetlenségét valló és a maga
módján igazoló költő megtalálta a cselekvés útját, még-

pedig a legnagyobb próbatétel idején. Nemcsak hogy nem volt akár pillanatra sem haszonélvezője annak a fasiszta bűnténynek, amely perverz salamoni bölcsességgel, valójában cinikus számítással, kettévágta Erdély élő testét, hogy a zsarolás és az uszítás még biztosabban cinkosává tegye a horthysta Magyarországot és Antonescu Romániáját a háborúban. E vádat senki sem emelte ellene, fölösleges lenne hát védelmeznünk tőle. De legalább említést érdemel itt az, hogy 1940 őszén, akár a kommunista Balogh Edgár, Szabédi is falusi tanítónak ment. A mérgezett atmoszférában milyen jellemző rá, hogy román iskolában anyanyelvükön tanított román gyermekeket, és hogy nemcsak tanulmányozta és gyűjtötte a falu folklóráját. Ekkor fordította azokat a csujogatókat, amelyeket első irodalmi jelentkezéseként az új korszakban, a *Zöld levél* című kis kötetben adott ki, kevéssel a felszabadulás után. Ezen messze túlmenően, ekkor ismerte fel Szabédi azt is, első lépésként a történelem vállalása és a tudatos cselekvés felé vezető úton, hogy mi *ellen* kötelesség harcolni. Ez a felismerés volt az az archimédészi pont, amelyre támaszkodva az új világ ígéretes erői kilendítették az ő külön világát tehetetlenségi állapotából.

Amikor tehát eljött a felszabadulás, nem kellett sem önmagát, sem tegnapiját megtagadnia, de nem is lett egyik napról a másikra Saulusból Paulusszá. Nem, mert sohasem volt Saulus, és sohasem vált Paulusszá. Ha már a bibliai képeknél tartunk, inkább hitetlen Tamáshoz vagy kételkedő Tamáshoz hasonlíthatnánk, akit éppen az emberiség sebei, patakzó vére tanítottak meg arra, hogy az emberiség gyógyítható, és hogy a szellem embereinek, a költőnek, az írónak, az esztétikusnak, a tudósnak, a tanárnak nemcsak kijelölt helye van ebben a nagy gyógyító, tisztító, lélekemelő, embert nemesítő munkában, hanem nélküle az talán sikeres sem lehet.

Így kapott 1944 után, számára – nem véletlenül – előbb a cselekvésben, majd nem nagy késéssel, alkotásai-ban is új értelmet a világ, s így fedezte fel új, igazi hivatását jómagá.

Logikailag elképzelhetővé, gyakorlatilag megvalósíthatóvá vált számára az értelem fényében fürdő s emberi

melegségben alakuló új világ. Értelmet kapott a múlt és célt a történelem.

Mintha az 1944. augusztus 23-át követő évek közvetlenül válaszoltak volna azokra a kérdésekre, amelyeket két évtizeddel annak előtte vetett fel a kezdő költő, s mintha megvalósultak volna az óhaj formájában kifejezett reményei:

*Mi lenne a vége? Két halál tán;
a tested hal meg, vagy a lelked.
Jó volna küzdeni, hinni, várni
mindent kárpótló győzedelmet.*

Mintha szó szerint igazolódott volna az, amit magához és költő társaihoz szólva írt 1946-ban:

*A felezgetés világa letűnt.
Teljes halálra teljes születés jó...*

Mintha egyedüli programként bizonyult volna igaznak és azért kötelezőnek a választás. Ez esetben a valódi dilemma:

*Válassz! Ne mérj ki, ne térj ki, te költő.
Vagy ontsatok könnyet a romra,
vagy énekeljétek a holnapot;
ha lelkesedtek, rajta fel, rohamra,
ha nem, hallgassatok.*

Akár pályájának a gyermekkortól, az első zsenéktől a felszabadulásig vezető szakaszát, az 1944. augusztus 23-át követő éveket is röviden összefoglalhatjuk a pálya száraz adataival. Sőt, talán éppen az ilyen fölsorolás emeli ki, megkapóbban a részletezésnél, a valóban döntő és sorsdöntő változást.

Szabédi László 1944 őszén munkába állt. Egy ideig a Világosság című napilap szerkesztőségében dolgozott, majd a Józsa Béla Athenaeum kiadói osztályának vezetője lett. Részt vett a Magyar Népi Szövetség munkájában. 1945-ben Sepsiszentgyörgyre hívták meg a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-örének tisztségébe. 1946-ban átvette a

Brassóból odatelepített Népi Egység című napilap szerkesztését. 1947 őszén Benedek Marcell távozása után mint a Bolyai egyetem professzora lépett annak örökébe.

Az első évek nagy nehézségei közepette, a háború és szárazság okozta ínség idején Szabédi László éjt nappallá téve dolgozott, tanított, agitált, írt és szervezett, s megismerte a hasznos, célra törő társadalmi cselekvés örömét.

Kolozsvárra való visszatérésétől kezdve fő munkahelyévé az egyetem, a filológiai fakultás lett. És ezekben az években volt alkalma arra is, hogy egész életén át gyűjtött hatalmas és szétágazó tudását az új tanügyi rendszer szakadatlanul változó körülményei között értékesítse. Nagy tudás- és tapasztalat-tőkájének birtokában, hozzá kell tennünk azonban azt is, hogy fáradhatatlan munkával és nagy felelősségtudattal állta meg a helyét, amikor előbb általános esztétikát, majd a világirodalom történetét, a művészeti intézetben pedig művészettörténetet kellett előadnia, s ezekhez az alaptárgyakhoz újabb és újabb előadói feladatok járultak. Végezetül a költő és a nyelvész megtalálta sajátos munkaterületét: a magyar irodalmi nyelv történetét adta elő éveken át, személyével is szoros kapcsolatot teremtve a nyelvészet és az irodalomtörténet között. Ezekben az években megszólalt Szabédi, a költő, a publicista; a kultúrpolitikus, a kritikus aktívan részt vett a társadalmi életben, az irodalmi életben; a főiskolán pedig nemcsak mint előadó, hanem mint a magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője is teljesítette kötelességét.

A magyar irodalmi nyelv történetének kollégiumát évről évre gazdagította, tökéletesítette. A nyelvtudós, az alkotó költő, az esztétikus és a kritikus egész tapasztalásával, egész illetékességével tette előadásait nemcsak szakszerűvé, tanulságossá, hanem vonzóvá és széppé is, a szó legnemesebb jelentésében. Egész tanárnemzedékeket nevelt, akik életre szólóan magukkal vitték előadásainak élményét, a tőle kapott szép és mély irányítást a nyelv és mű kapcsolatainak megértéséhez és megértetéséhez.

Utolsó élet éveit áldozatos, kitartó, odaadó, szenvedélyes, a szó szoros értelmében éjt-napot eggyé tevő munkának szentelte. *A magyar nyelv őstörténete* című köny-

vén dolgozott, melyet fő művének tekintett. A könyv alapeszméjét, célját többször is összefoglalta.

A finnugor nyelvösszehasonlítás jövője című írásában így vall művének ihletéről, indítékairól, céljairól:

„Szeretném, ha barátaim és harcostársaim megértenék, hogy amikor a finnugor és az indoeurópai nyelvek történeti kapcsolatainak feltárását tűztem magam elé célul, akkor a magyar tudományos élet egyik mind tudományos, mind politikai szempontból legégetőbb, legidőszerűbb kérdésének megoldására vállalkoztam.

Hogy miért éppen én, a költő?

A válasz végtelenül egyszerű. Azért, mert a magyar finnugoristák nem vállalkoznak reá.

Én viszont, két évtizedes tünődés-tanakodás, alig lan-
kadó lázas keresés után, most három éve, 1955 nyarán,
végre megtaláltam a kérdés-szövevényben eligazító Ariadne-fonalat, és kidolgoztam a finnugor-indoeurópai nyelv-
hasonlítás célra vezető módszerét. E módszert és a segít-
ségével elért tudományos eredményeket közelebről meg-
jelenő könyvemből ismerhetik meg az olvasók.

Eredményeim lényege az, hogy a finnugor nyelvek nemcsak rokonai az indoeurópai nyelveknek, hanem maguk is az indoeurópai alapnyelvet folytatják, és az archaikus kentum-nyelvekhez, különösen az itáliaiakhoz (latinokhoz, oszkhoz, unberhez) állnak legközelebb.

Ez az eredmény annyira ellentmond mindannak, amit a finnugor és az indoeurópai nyelvek kapcsolatairól a nyelvészek eddig tanítottak, hogy talán más, mint költő nem is juthatott birtokába. Százhuszonöt éve meggyökeresedett dogmák egész seregével kellett leszámolnom, hogy megtisztítsam, a kutatás számára járhatóvá tegyem az utat, köztük olyan dogmákkal, amelyeket már nem is csak a nyelvtudomány, hanem a magyar nemzeti művelődés egésze az érinthetlenség, mintegy a szentség jellegével ruházott fel.

És ezt a feladatot talán könnyebb kézzel oldhatta meg egy szentséget és dogmákat nem ismerő kommunista költő, mint a szakkörökben inkább megszokás, mint mély meggyőződés alapján elfogadott konvenciókhoz már csak kartársi tapintatból is jobban ragaszkodó nyelvész.”

Szabédi szavaival óhajtottuk itt közvetíteni felvilágosításait nyelvészeti művéről, arról az „560 oldalas kézirat-ról”, amely mindmáig kéziratban maradt.

Könnyű lenne a kérdést különben tényleges illetéklenségemre hivatkozva megkerülnöm. De itt se keressük a könnyű megoldások útját. Egyben megrendíthetetlenül biztos vagyok: ez a munka tudománytörténeti, módszertani, elvi fejtegetéseivel, eredményeit dokumentáló hangtani és alaptani levezetésével, függelékeivel összefüggő és teljesen kidolgozott egész, hatalmas szintetikus értelem alkotása. Tételeinek teljes vagy részleges igazától, szinte azt mondanám: helyességétől függetlenül a legkomolyabb érdeklődést érdemli. Önértékénél fogva joga van arra, hogy komolyan vegyük.

Az idézett szövegből az is kitűnik, hogy a nyelvkutató és nyelvteoretikus Szabédi e minőségében is elsősorban költőnek tekintette magát. És igaza volt. Tudniillik kettős értelemben is a poeta doctus ritka neméhez tartozott. A poézis szó eredeti jelentésében, amely alkotást jelent, és abban a másik jelentésben, amelyet magyarra költő szóval fordítunk. Olyan költő volt, aki nemcsak használta, formálta a nyelvet, de titkait is kutatta.

Szétágazó és elmélyülő érdeklődésének, melyből tudása, sokoldalúsága fakadt, végül is két rendező pólusa volt, a költészet és a nyelvtudomány. Ez a kettős-egység végigkísérte egész pályáján.

A pályát különben, akár azoknál a költő társainál, akik egyben nemzedéktársai is, Horváth Imrénél, Méliusz Józsefnél, Kiss Jenőnél, Szemlér Ferencnél, indokolt a nagy történelmi sorsforduló által jelzett cezura alapján két fő szakaszra osztani.

A *Zöld levél* után a *Sokan szólunk* című kötet foglalta össze Szabédi Lászlónak a felszabadulás után írott verseit. Ezt követte 1955-ben a *Válogatott versek*, amely újabb versei mellett, ha szűkösen is, de közölt Szabédi felszabadulás előtti verseiből.

Ugyancsak 1955-ben *Nyelv és irodalom* címen megjelent Szabédi László kisebb nyelvészeti, irodalomelméleti s kritikai írásainak s tanulmányainak gyűjteménye. Ekkor jelent meg a *Magyar ritmus formái* című könyve is,

Szabédi László, a költő, a nyelvész és a versteoretikus értékes hozzájárulása a magyar ritmus már Arany János és Arany László által felvetett és azóta is vitatott problémáinak megoldásához.

Ne maradjon itt említés nélkül egy céljában szerény munka, az az *Irodalmi olvasókönyv*, amelyet Szabédi László (Balázs Jánossal együtt) szerkesztett. Tőle származnak a tankönyv kitűnő irodalomelméleti fejezetei, melyek a fiatalok tanulók életkori sajátosságainak számbavételével betekintést engednek abba az átfogó és mélyen átgondolt irodalomelméleti és esztétikai koncepcióba, amelyet Szabédi a maga számára hosszú évek során kidolgozott, és amelyekről verstani, versmondattani írásai és néhány terjedelmesebb esztétikai értekezése is tanúskodnak.

IV

Szabédi László felszabadulás utáni költészete semmiképpen sem igazolja a leegyszerűsítő értelmezéseket. Az első évek nagy versei, a múltat idéző, a múlt árnyaival küszködő, új remények fényében még viaskodó hangjait később a költői hivatás új feladatait hirdető versek derűs, aktív, harcos, napfényes tónusa váltotta fel, s ezekkel együtt az ellenfél, az ellenség, az álbarát, az elvtelen alkalmazkodó szatirikus megbélyegzése.

E költészet programját, új ars poeticáját Szabédi ez esetben is tudatosan megfogalmazta:

*Indulj, versem, friss sorokkal,
versenyezz a jelszavakkal;
sűrítenek, – légy te sűrűbb,
egyszerűek, – légy egyszerűbb.*

Búcsút mondott a korábbi életszakasz álmvilágának, a hold, a haragos csillag képeiben jelzett magatartásnak. Az a költő, aki ifjúságát hosszú naptalan reggelnek látta, most így szólította embertársait:

*Ébredjetek! – harsog bele a néma
csendbe frissen egy reggeli sziréna,*

*ébredjetez morogva és dohogva,
prüszkölhettek is, szidhattok is engem,
az ébredést, az érdes nappalt zengem –
ura legyetek, ne legyetek foglya.*

Szabédi László tudatosan vállalta a közérthetőség és a közvetlen hatékonyság programját. Nem adta fel az abszolút mértéket, nem adta fel egy pillanatra sem azt a kérlelhetetlen etikai igényt, amelyről költészetének a felszabadulásig terjedő szakaszával kapcsolatban ismételten szóltunk.

Amikor hitet tett, amit nagy bűn lenne már eleve pejoratív mellézköngével hallani, az agitatív költészet mellett, és a verset versenybe indította a jelszavakkal, végkövetkeztetése ez volt:

*Nyerj! S ha mégis vesztenél tán,
nyerjen hát a nyerő méltán,
válják nagy áron nyertessé:
kényszerítsd tökéletessé.*

Ugyanebből a szakaszból, sőt ugyanebből az évből, 1949-ből származik egy más szenvedélyes vallomás is:

*A költő – sajátját írja.
Szívből fakad fel a líra
s mélyből, ahogy a hévizen
keresztül a mélység izen.*

Szabédi László mindig, minden sorában, minden életszakaszában „a sajátját írta”. Mondanivalói mindig a lélek mélyéből törtek fel, s mindig egyeztek azzal, amit tudata és lelkiismerete parancsolt.

Az agitatív vers vállalása, a teljes közérthetőség igénye nem volt kockázatoktól mentes. Miért is hallgatnánk e kockázatok következményeiről az ötvenes évek elején kelt versekkel kapcsolatban? Egyikük-másikuk a szándék világo sságáért a sugalmazó erő, a költői kifejezés, itt-ott a költői nyelv szegényedésével fizetett.

Az abszolútum igénye, amelyet Szabédi alkatilag hozott magával az új világba, egy ideig nemcsak e téren

járt veszélyekkel. A koherencia, az egyértelműség a forradalmi valóságban felfedezett vonásai kivezették a költőt művészetének álomvilágából s köznapjainak ködéből s elhagyatták vele korábbi szimbólumait, a lidérces álom jelképeit. Helyüket a napfényes reggel, a derűs és bizakodó ébredés képrendszere foglalta el. Nem mintha a költő valamilyen idillikus rózsaszínű látásba, afféle társadalmi-irodalmi daltonizmusba esett volna. Csakhogy a negatív jelenségeket, amelyeket szellemes és kemény satirikus versekben támadott, egy ideig esetlegesenek és éppen ezért könnyen kiküszöbölhetőknak vélte. Ahogy mássokkal vitatkozva írta, a költő igazi feladatát abban látta, hogy korának arcát fesse s „ritkábban pörsenéseit”.

Fel kellett ismernie azonban, és felismerte, hogy, ha a „teljes halálra teljes születés jó”, úgy „a teljes születés” – hosszas vajúdással jár. Ez a vajúdás pedig nemcsak a hű barát és a javíthatatlan ellenség pólusait ismeri. Az igazságért, a tévedések, hibák kiküszöböléséért, a valóság belső ellentmondásainak túlhaladásáért vívott harc nehéz. Fegyelmet és önállóságot, felelősségtudatot és merész döntést követel. Ezekről Szabédi sohasem rettent vissza. A szocialista valóság bonyolultságainak és ellentmondásainak a világos meglátása sem tudta megzavarni e valóság történelmi koherenciájának a felismerésében.

Vívódásai akaratlanul is eszembe juttatják Jean-Paul Sartre híres prágai beszédét, pontosabban e beszédnek azt a részletét, amelyben az egzisztencialista filozófus és az egész szocialista világ fejlődését, annak eredményeit és nehézségeit a barát és a jóakarató megfigyelő éles látásával követő művész, a szocialista intellektuel a szocialista világban elfoglalt helyéről és hivatásáról szól. Sartre rámutatott arra, hogy a szocialista társadalom szervezete és lényege által megkövetelt fegyelem és a mindenkori értelmiség lényegében kritikai hivatása között ellentmondás áll fenn. Dialektikus ellentmondás. Az ellentmondás megoldásának dialektikus útja pedig Sartre szerint az, hogy a szocialista értelmiség egésze és minden egyes képviselője rettenthetetlenül küzdjön azért, hogy e fegyelem keretében hivatását teljesíthesse és teljesítse.

Ezt az utat választotta Szabédi László. Utolsó műve is, amelynek utolsó életéveit szentelte, meggyőzően tanúskodik emellett. A magyar nyelv őstörténetét azért írta meg, mert mélyen meg volt győződve elméletének tudományos igazáról, és mélyen meg volt győződve, hogy ennek a tudományos igazságnak áldozatos és merész kimondásával a tudomány s a haladás ügyét szolgálja, amelyre életét tette. Tudományos igazság, kommunista politikum és értelmiségi feladat egy volt az ő szemében. Akkor is, amikor ráébredt az ellentmondások leküzdéséért vívott harc nehézségeire. Mély és őszinte meggyőződéssel teljesítette kötelességét, s vállalta e kötelességteljesítés minden fáradsalmát a kimerülésig. És minden kockázatát is.

Lényegében tragikus módon valósult meg a *Válasz* című korai versének fohásza:

*Kérjétek a Mindenhatótól,
válassza el a rosszat a jótól,
gyűjtson világot a szívünkben,
tudni a jót még életünkben.*

Korán felismerte a rosszat, és kételkedve, kétségbeesve küzdött a jóért. Megtalálta, megismerte. Szívében kigyúlt a fény, lángolt, melegített és világított, ő pedig égett és elégett. Nem volt már sem nyugalma, sem ereje arra, hogy tovább küzdjön önmagával és másokkal. Bár tudta a jót, már életében.

CSEHI GYULA